

РЕНТНІ ВІДНОСИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІВНЮВАННЯ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

Топішко І.І., к.е.н., доцент,
зав. кафедрою економічної теорії

Національного університету «Острозька академія»

Анотація. В статті розглядаються рентні відносини як інструмент вирівнювання умов господарювання в сільському господарстві. Обґрунтовується необхідність подолання цінового диспаритету і вилучення ренти, що об'єктивно формується в сільськогосподарських підприємствах та спрямування її на потреби економічного та соціального розвитку села і реалізацію загальнодержавних та регіональних програм розвитку.

Annotation. In this article we explore rent attitudes as an instrument of manage condition in the agriculture management. The necessity of price disparity overcoming and rent survey are substantiated that were objectively formed in the agricultural concern and direct on the needs of economical and social village development and providing state and regional development programs.

Ключові слова: рента, вирівнювання умов господарювання, земельна власність, диспаритет цін, державне регулювання.

Key words: rent, smoothing of manage condition, land ownership, price disparity, state regulation.

Постановка проблеми. Незважаючи на ряд заходів, що були здійснені в останні роки на підтримку агропромислового комплексу, а також сприятливу кон'юнктуру ринку до середини 2008 р., суттєвих позитивних змін у функціонуванні вітчизняного АПК не відбулося. Сприятливі погодні умови і високий урожай у 2008 р. не призвели до покращення ситуації, а, навпаки, загострили цілий ряд вже хронічних хвороб, перш за все в збутовій, цінovій та кредитно – фінансовій сферах. Особливо несприятливою є ситуація у тваринництві, що можна проілюструвати на прикладі Острозького району Рівненської області. Так, за офіційними статистичними даними « у 2008 р. сільськогосподарськими підприємствами вироблено м'яса (у живій вазі) 3908 ц. (на 31,7 % менше, ніж у 2007 р.), молока – 24415 ц. (на 20, 7 % менше). Середній надій молока від однієї корови зменшився на 82 кг. (на 3,1 %) і склав 2535 кг... Порівняно з 1 січня 2008 р. поголів'я ВРХ скоротилося на 35, 2 %, з них корів – на 39,5%, свиней – на 13,4 % » [1.с.3].

Цілком очевидно, що якщо має місце ситуація, коли потреби населення у продовольстві забезпечуються на рівні, що значно нижчий від рівня науково обґрунтованих раціональних норм споживання і в той же час ресурсний

потенціал використовується далеко не на повну потужність, не кажучи вже про труднощі реалізації виробленої продукції, то все це чітко вказує на розбалансованість фінансового механізму, перш за все механізмів формування цін та доходів. Не останню роль у розбалансуванні фінансового механізму відіграє фактичне ігнорування рентної складової. Механізми визначення і вилучення ренти відіграють особливо важливу роль у створенні рівних умов господарювання. А рівними вони можуть бути лише за умови, коли реалізується головний принцип господарювання в умовах конкурентного ринкового середовища – на рівновеликі затрати – рівновеликі доходи (прибутки).

Ступінь розробки проблеми. У вітчизняній економічній літературі радянського періоду дослідженню рентних відносин в цілому і механізму її використання з метою вирівнювання умов господарювання великого значення надавалось у працях І.І. Лукінова, В.С. Петрова, М.М. Павлищенка, І.Р.Михасюка, С.М. Мартинюка, В.А. Павчака та багатьох інших вчених. Немало отриманих в цей період часу результатів досліджень не втратили актуальності та значимості як в теоретичному, так і у практичному плані. З розгортанням ринкового реформування АПК інтерес до рентних відносин послабився. Увага дослідників в основному зосереджувалась на можливості їх використання для економічної оцінки землі, визначення її ринкової ціни. У вирішенні проблем створення рівних умов господарювання на підприємствах, що знаходяться в різних об'єктивних умовах, теорія і практика, вочевидь, покладалися на магічну дію ринкового механізму.

Метою статті є обґрунтування необхідності використання рентних доходів для вирівнювання умов господарювання, а отже і створення потужних мотивів та стимулів для інвестиційної та трудової діяльності.

Виклад основного матеріалу. На старті ринкових реформ декларувалось вирішення найбільш важливих і гострих на той час проблем: усунення дефіциту на продовольчому ринку; підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва; більш повне задоволення потреб населення у продовольстві;

збільшення доходів і зростання добробуту працівників сільського господарства та сільських мешканців; розвиток соціальної інфраструктури села; розкріпачення працівників; надання більшої господарської самостійності підприємствам та регіонам. Але в дійсності основна увага і зусилля спрямовувались на перерозподіл власності та зміну форм господарювання. При цьому ігнорувалась та обставина, що зміна форм власності сама по собі не може в автоматичному режимі забезпечити вирішення всього комплексу складних проблем у сфері АПК. Як зазначає Б. Гаврилишин, « існують цілком достатні докази того, що лише зміни форм власності не поліпшують діяльність фірм». [2, с.88.]. Всупереч абстрактним твердженням представників ліберальної доктрини щодо більш високої ефективності підприємств, що базуються на приватній власності порівняно з колективною та державною, в реальній дійсності має місце прямо протилежна ситуація. «Низька ефективність сільськогосподарського виробництва, - зазначає акад. П. Саблук, - поки що не забезпечує розширеного відтворення. Досить нагадати, що виробництво валової продукції в 2007 р. зменшилося проти 1990 р. майже на 41 %, у тому числі рослинництва – на 27 % і тваринництва – на 53 %. За той самий період виробництво зерна скоротилося на 42,5 %, цукрових буряків – на 62 %, молока – на 50 %, м'яса – на 56 %, а цукру, крупи, борошна, ковбасних виробів – на 65-76%, внаслідок чого рівень споживання основних харчових продуктів на душу населення значно відстає від науково - обґрунтованих норм. Так, у 2007 р. раціональні норми споживання основних продуктів харчування на 1 чол. було забезпечено по молоку і молокопродуктах лише на 58 %, м'ясу і м'ясопродуктах – 57%, яйцях – 86 %, овочах – 73%, плодах, ягодах та винограду – на 45%» [3., с. 4-5].

Низька ефективність має наслідком складне фінансове становище більшості підприємств. Зокрема, частка збиткових господарств не зменшується і становить 38 % [3., с.6]. Тому мають рацію провідні вітчизняні економісти, коли зазначають в науковій доповіді, що «непослідовність і некомпетентність проведення ринкових реформ, допущенні помилкові рішення і дії щодо

соціально-економічних перетворень загалом та на селі зокрема призвели... не до позитивних, а, навпаки, до негативних результатів» [4., с.62]. В результаті наприкінці 90-х років «третина населення перебувала нижче межі продовольчої безпеки, а чверть - недоїдала» [4., с.63].

Наслідком реформ, що базувались на принципах монетаризму, є парадоксальна ситуація: на хронічну кризу недовиробництва була накладена штучно створена криза перевиробництва. Лібералізація цінового механізму забезпечила збалансування попиту і пропозиції, але ще більш розбалансувала обсяги виробництва продовольства і рівень задоволення потреб у ньому. До того ж, відбулося різке погіршення якості продуктів харчування. Замість доброякісної продукції на полиці продуктових магазинів буквально хлинув потік фальсифікату. Особливо це стосується м'ясних, ковбасних, молочних, кондитерських виробів та алкогольних і безалкогольних напоїв. В останні роки у зв'язку із подорожчанням енергоносіїв виникла і укорінюється надто небезпечна тенденція: відбувається стрімка зміна структури посівних площ і збільшення обсягів вирощування ріпаку для продажу його на експорт. Це загрожує перетворенням України, за аналогією з Аргентиною, у продуцента сировини для виробництва біологічного пального, задоволення потреб у ньому країн Заходу з голодним і напівголодним власним населенням.

Стан агропромислового комплексу вимагає кваліфікованої діагностики і вжиття на цій основі комплексу заходів, спрямованих на стабілізацію ситуації і створення передумов для відродження не лише сільськогосподарського виробництва, а й села. Головний вектор давно назрілих змін – відхід від збанкрутілої політики «ринкового фундаменталізму» і посилення державного регулювання. Зокрема в сфері зовнішньоекономічних відносин необхідно переходити від принципу свободи зовнішньої торгівлі до виваженого, поміркованого протекціонізму. Розгортання кризових явищ у вітчизняній та світовій економіці дає обґрунтовані підстави для перегляду не лише самих принципів а й конкретних угод укладених, перш за все, у зв'язку із вступом України до СОТ.

Вже давно не витримують критики фінансові відносини виробників сільськогосподарської продукції із підприємствами фондоутворюючих галузей, переробниками, торгівлею і, особливо, фінансово – кредитними структурами. Якщо, приміром, у Франції, агропромисловий комплекс якої нерідко порівнюють з вітчизняним, в законодавстві чітко зафіксовано, що від загальної суми виторгу 60 % дістається виробникам сировини, 27 % переробникам і лише 13 % торгівлі[5], то у нас співвідношення близькі до зворотніх. За останні півроку ціна на нафту на світових ринках знизилась майже в чотири рази, а ціна на дизельне паливо, символічно знизившись на 10-12%, знову пішла догори. Один лише перелік подібних кричущих фактів зайняв би не один аркуш паперу. Очевидно, що для подолання глибоких кризових явищ по цілому ряду напрямів вже недостатньо посилення державного регулювання в рамках функціонування ринкового механізму. Інтереси виживання АПК і села, а з ними і всієї країни та народу настійно диктують необхідність відновлення і введення елементів державної монополії, в тому числі і жорсткої. Це стосується передусім експортно-імпортних операцій, забезпечення АПК паливно-енергетичними ресурсами і формування цін на них, а також відносин сільськогосподарських підприємств з фінансово-кредитними установами, насамперед банками.

Важливе значення у сільськогосподарському виробництві; господарському механізмі АПК має вирішення такої фундаментальної проблеми як вирівнювання умов господарювання. Лише на цій основі можна науково обґрунтовано, а отже і надійно, забезпечити створення ефективних фінансових відносин; умов для інвестиційної привабливості і розширеного відтворення; справедливої оплати праці і високої заінтересованості в підвищенні ефективності виробництва; ефективного і справедливого вилучення податків і платежів до державного бюджету та органів місцевого самоврядування.

За розрахунками акад. Б. Пасхавера , на рубежі 60-70 х рр. ХХ ст. «рентні доходи в землеробстві України становили чверть випуску, третину валової доданої вартості і майже 60 % прибутку. Сьогодні підвищення питомої ваги проміжного споживання істотно знизило частку ренти у вартості аграрної

продукції» [6, с. 78]. Відмічене Б. Пасхавером зниження ренти у вартості сільськогосподарської продукції на поверхні економічного життя видається, як на наш погляд, настільки значним, що може підштовхувати дослідників і управлінців до висновку про її зникнення. Стосовно абсолютної ренти такі висновки вже давно робляться деякими дослідниками. Але, якщо рента не проявляється у формі класичного доходу, що отримується земельним власником, то чи означає це її відсутність? Чи означає це те, що зникає її матеріальна основа - додатковий чистий дохід, що утворюється в господарствах, які здійснюють господарську діяльність в об'єктивно кращих умовах і, відповідно, мають індивідуальні витрати менші за суспільно-необхідні. Відповідь на ці питання, як на наш погляд, може бути лише однозначною. Сьогодні, як і десятки чи сотні років тому назад, зберігаються суттєві відмінності як в родючості ґрунтів, так і в місцерозташуванні господарств по відношенню до ринків збуту, а також є різною ефективність капіталовкладень. До того ж наростає обмеженість землі із зростанням чисельності населення та збільшується попит на сільськогосподарську продукцію. Отже, якщо має місце наявність об'єктивних рентоутворюючих факторів, то, відповідно, має бути і сама земельна рента, вона не може випаруватись, зникнути безслідно. Інша справа, що у сферах розподілу та обміну під впливом головним чином суб'єктивних чинників, недосконалості та розлагодженості господарського механізму, наявності монопольних тенденцій, може відбуватися і, як нам видається, відбувається своєрідне розсіювання, розчинення, перевтілення земельної ренти, її змішування з іншими видами доходів і, образно кажучи, явління її на світ Божий не в своїй, чужій одежі, і до того ж не до своєї хати.

Виникає питання: чому земельна рента, яка на абсолютно переважаючому за тривалістю проміжку часу в історії людства була основним (рабовласництво, феодалізм) та рівнозначним з іншими, як мінімум важливим (капіталізм в епоху вільної конкуренції та командно-адміністративна система) видом доходу, перетворюється у молодшу сестру, своєрідну попелюшку, яка остерігається

навіть нагадування за своє існування . Причин цього немало. Виділимо декілька, найбільш важливих.

По-перше, у високорозвинутих країнах питома вага сільського господарства у структурі народногосподарського комплексу, створюваному ВВП і, відповідно, доходах, постійно знижувалась в індустріальну епоху, особливо з 50-х років ХХ ст. по мірі впровадження комплексної механізації та інших досягнень науково-технічного прогресу. Для України ж аграрна складова в структурі її економіки та ВВП і, відповідно, рентна складова в доходах, мають набагато більше значення. Тому ігнорувати чи недооцінювати ренту за таких обставин недалекоглядно. Сільське господарство нашої країни як в найближні, так і в більш віддаленій перспективі матиме суттєву питому вагу в структурі суспільного виробництва. А отже механізм господарювання в АПК і в цілому в народному господарстві має бути чітко зорієнтований на врахування об'єктивних відмінностей в умовах господарювання і здатний вловлювати рентну складову у фінансових відносинах.

По-друге, сільське господарство є менш монополізованою галуззю порівняно з іншими галузями сфери матеріального виробництва. На цій основі виникає явище, що отримало назву диспаритет цін, нееквівалентність обміну. Через механізм цін з сільського господарства перекачується частина доданої вартості, що мала б складати матеріальну основу ренти і залишатись на потреби розвитку села і вирівнювання доходності галузі по регіонах. Таким чином, частина ренти залишає сферу сільського господарства і акумулюється у надприбутках підприємств – монополістів інших галузей народного господарства. Як показує світовий та вітчизняний досвід, подолати диспаритет цін, досягнути еквівалентності обміну в режимі ринкової саморегуляції неможливо в принципі. В Україні дана проблема існувала завжди, але особливо загострилась з початку 90-х років. Пропорції обміну погіршились тоді у 5-7 разів і не зазнали суттєвих змін донині. Це унеможлиблює ведення не тільки розширеного, а й простого відтворення більшістю сільськогосподарських підприємств, причому незалежно від форм власності та типів господарювання.

Державне регулювання АПК насамперед повинно бути спрямованим на подолання цінового диспаритету, без чого досягнути навіть найменших позитивних зрушень у цій сфері є неможливим.

По-третє, в силу домінування фінансового капіталу над промисловим, непропорційно велика частка доданої вартості як підприємств сфери матеріального виробництва в цілому, так і АПК осідає у фінансових структурах. Достатньо відмітити лише те, що в окремі періоди «ринкової» трансформації прибуток банків перевищував отримуваний сукупний прибуток всіх сільськогосподарських підприємств, хоч число зайнятих працівників у цих сферах різняться на порядки. Отже, частина рентних доходів через механізми високих процентних ставок, лізингових платежів, застави, пені тощо привласнюється фінансовими структурами. Аналогічна ситуація і з торгово-посередницькими структурами.

По-четверте, нееквівалентний обмін має місце не тільки в межах національної економічної системи, а й у сфері міжнародних економічних відносин. Значні обсяги сільськогосподарської продукції мають низький рівень технологічної обробки, а отже на світовому ринку реалізується за заниженими цінами. А з іншої сторони імпортна продукція для АПК, перш за все техніка та засоби захисту рослин, в багатьох випадках закуповується за завищеними цінами.

По-п'яте, частина доданої вартості вилучається у сільськогосподарських підприємств державою. Держава на нинішній час є не тільки регулятором рентних відносин, а й рентоотримувачем. І в цьому не було б нічого поганого за умови, якщо б вилучені кошти у господарств, що знаходяться в кращих об'єктивних умовах господарювання спрямовувались на потреби розвитку господарств і регіонів, що ведуть господарювання на гірших за якістю землях чи у більш віддалених від ринків збуту регіонах, а не використовувались на утримання надмірно роздутого бюрократичного апарату, в тому числі і перш за все апарату управління самим АПК, та інші непродуктивні, далеко не першочергові витрати.

Висновки. В процесі реформування АПК і особливо його серцевини, сільського господарства, недостатньо враховувалась його специфіка, пов'язана з наявністю у цій сфері земельної ренти як особливого доходу, що виникає в результаті господарювання підприємств у різних об'єктивних умовах. Це ставить сільськогосподарські підприємства та регіони у нерівні умови, а отже порушує головний принцип господарювання у ринковій економіці, що зводиться до отримання на рівновеликі затрати рівновеликого доходу (прибутку). Саме відсутністю ефективного механізму вилучення, розподілу і використання ренти в значній мірі можна пояснити наявність депресивних сільських регіонів і територій. Отже, для подолання занепаду сільських регіонів необхідно введення в господарський та фінансовий механізми рентної складової.

На даний час в умовах України внаслідок відсутності чіткого механізму визначення, вилучення і цільового використання ренти, даний вид доходу значно звузився, стиснувся і, що особливо важливо, змішався з іншими видами доходів (прибуток, торговий прибуток, банківський прибуток, процент, лізинговий дохід). А це звужує фінансову базу розвитку сільськогосподарського виробництва.

Рентні відносини можуть теоретично розглядатися і бути практично використані в якості потужного важеля впливу на розвиток сільського господарства, особливо в плані вирівнювання умов господарювання в регіонах і між регіонами лише за умови подолання диспаритету цін і досягнення беззбитковості у господарській діяльності основної частини сільськогосподарських підприємств, перш за все тих, що ведуть господарювання на суспільно-нормальному рівні; не допускають марнотратства і безгосподарності.

Повноцінні передумови для використання рентних відносин з'являться лише тоді, коли на основі земельного кадастру буде проведена економічна оцінка землі в розрізі як господарств, так і регіонів, а також на цій основі введений суттєво диференційований, реальний земельний податок. Більшу

частину цього податку доцільно залишати в місцевих бюджетах і цільовим методом використовувати на потреби розвитку сільськогосподарського виробництва, підвищення родючості ґрунтів, розвиток виробничої та соціальної інфраструктури села.

В останні роки суттєво збільшувались державні закупівлі сільськогосподарської продукції. Отже, у держави з'являється можливість використовувати для вилучення ренти поряд із земельним податком як основним, також механізму диференційованих по регіонах закупівельних цін. Звичайно, за умови виключення із цього механізму торгово-посередницьких структур.

Таким чином, рентні відносини мають надзвичайно велике значення у функціонуванні агропромислового комплексу, особливо сільського господарства. Тому на їх вивчення економічна наука має зосередити більше уваги, а господарська практика активно використовувати в процесі удосконалення фінансової системи, що адекватно відображає вимоги об'єктивних економічних законів.

Бібліографічний список

1. Життя і слово, 31 січня 2009 р.
2. Б. Гаврилишин. Дороговкази в майбутнє. К., «Основи», 1993.
3. П. Саблук. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України // Економіка України. - 2008. - № 12. – С. 4-18.
4. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України // Економіка України. – 2000. - № 9.
5. Дзеркало тижня. № 31, 2008 р., 23 серпня 2008 р.
6. Б. Пасхавер. Рентний чинник розвитку аграрного ринку // Економіка України. – 2008. - № 11. – С. 72-80.